

Elisabeth van Spalbeek revisited

Remco Sleiderink

bij de 60ste verjaardag van Dany Jaspers

Figuur 1: De Franse koning Filips III laat zijn vrouw Maria van Brabant opsluiten. Illustratie in de *Brabantsche yeesten* bij een passage die werd overgenomen uit de kroniek van Lodewijk van Velthem. Brussel, Koninklijke Bibliotheek van België, handschrift IV 684, fol. 45r.

Geschiedenis wordt geschreven door de overwinnaars. Die uitspraak lijkt bijzonder van toepassing op de ondergang van Pierre de la Broce, de geliefde raads-

man van koning Filips III van Frankrijk. Vanaf het begin van de regering van de koning, in 1270, rees de ster van Pierre de la Broce bijzonder snel, maar na amper acht jaar, in juni 1278, werd hij opgehangen aan de galg van Montfaucon bij Parijs. In de historiografie – zowel in het Latijn, het Frans als het Nederlands – wordt Pierre de la Broce beschreven als een duivelse intrigant aan het Franse hof en in literaire teksten wordt zijn ondergang dikwijls voorgesteld als een voorbeeld van de noodlottige gang van het Rad van Fortuin, als een treffende waarschuwing voor grote hoogmoed.

Hoe verliep de ondergang van Pierre de la Broce en welke rol speelde de gestigmatiseerde maagd Elisabeth van Spalbeek hierbij? Op die vraag heb ik twintig jaar geleden in het tijdschrift *Madoc* een antwoord proberen te formuleren (Sleiderink, 1997). Mijn bevindingen zijn deels doorgedrongen in de internationale publicaties die hierover sindsdien zijn verschenen (o.m. Jordan (2001), Njus (2008), en H  lary (2015)). Veel valt echter te verwachten van de geannoteerde Engelse vertaling van de belangrijkste bronnen in het Frans en het Latijn door de historici Sean L. Field en Walter Simons die ik al heb mogen inkijken: 'A Prophecy Fulfilled? An Annotated Translation of the Sources on the Death of Crown Prince Louis of France (1276) and the Interrogations of Elizabeth of Spalbeek (1276-1278)' (Field & Simons, 2018). Die bijdrage verschijnt komend najaar in *The Medieval Low Countries* (jaargang 5). Doordat de middeleeuwse bronnen dankzij die publicatie goed toegankelijk zullen worden, kan de discussie over de interpretatie van het dossier daarna echt losbarsten. Op die discussie wil ik hier en nu een voorschot nemen.

Om te beoordelen wat er feitelijk is gebeurd, zijn vooral twee teksten van belang die een kleine twee jaar na de dood van Franse kroonprins Lodewijk (in het voorjaar 1276) werden opgesteld, nog voor de terechtstelling van Pierre de la Broce. Het gaat met name om een Franstalige verklaring van de pauselijke legaat Simon de Brie (vermoedelijk daterend van januari 1278) en een Franstalige brief van de Luikse bisschop Jan van Edingen (geschreven op 31 januari 1278). In de verklaring van de legaat worden drie verhoren van Elisabeth van Spalbeek beschreven en in een bredere context geplaatst. De brief biedt een verslag van de vierde en laatste ondervraging van de befaamde mystica waarbij ze ook met enkele tolken is geconfronteerd. Deze teksten bespreken veel gegevens die in latere bronnen worden verdraaid in het nadeel van Pierre de la Broce en diens vermeende handlanger Pierre de Benais. Toch is belangrijk te beseffen dat ook Simon de Brie in zijn verklaring al sterk uitgaat van de schuld van Pierre de la Broce en Pierre de Benais. De legaat is ervan overtuigd dat Pierre de Benais uit kwade wil het gerucht heeft gelanceerd dat de oudste zoon van koning Filips III

zou zijn vergiftigd door mensen uit de entourage van koningin Maria van Brabant (de zus van hertog Jan I). Hij zou Elisabeth van Spalbeek woorden van dergelijke strekking in de mond hebben willen leggen. Maar is dat wel zo?

Het dossier is niet eenvoudig en niet eenduidig, maar dat maakt het juist zo spannend. Belangrijk is dat we ons niet op voorhand neerleggen bij de traditionele visie dat het gaat om een complot dat volledig is bekokstoofd door Pierre de la Broce en diens omgeving. Zoals bij echte rechtszaken dienen argumenten *pro* en *contra* te worden afgewogen en dient het waarheidsgehalte van elke getuigenis te worden bepaald. Ik zal de zaak hier niet ten gronde behandelen, maar het dossier bevat alleszins elementen die moeilijk zijn te verklaren vanuit de visie dat de hele geruchtenmolen op gang werd getrokken door de mensen rond Pierre de la Broce. Laat ik daarom nog eens advocaat van de duivel spelen.

Een van de opmerkelijke elementen in het dossier is de profetie waarin de koning wordt beschuldigd van homoseksualiteit (of 'tegennatuurlijke zonde'). Die beschuldiging kan niet door Pierre de la Broce of diens omgeving zijn gelanceerd, want deze was heel gevaarlijk voor hem. De profetie stelde de hechte relatie tussen de koning en hemzelf in een ander daglicht en als zodanig is het ook een *politieke* profetie. Homoseksualiteit werden ten strengste afgewezen en alleen al een verdenking kon aanleiding vormen voor vervolging. Een ander element betreft de ondervraging van de tolken die bij de eerste twee bezoeken aan de Nederlandstalige Elisabeth van Spalbeek aanwezig waren en de reactie van de mystica als ze met deze uitspraken wordt geconfronteerd. De verklaringen van de tolken ondersteunen grotendeels de visie van Pierre de Benais en doen vermoeden dat Elisabeth van Spalbeek rond de mogelijke vergiftiging van de kroonprins wel degelijk belastende verklaringen had afgelegd, al trok ze die later weer in.

Bij herlezing van het dossier in de vertaling van Field en Simons realiseerde ik me eens te meer dat de Franse koning reeds vóór de dood van zijn oudste zoon was gewaarschuwd dat zijn 'tegennatuurlijke zonde' kwade gevolgen kon hebben als hij die niet zou opbiechten en ermee zou stoppen. Hij had die profetie in de vorm van een brief overhandigd gekregen, maar deelde deze informatie aanvankelijk met niemand. Pas na de dood van zijn zoon sprak hij erover met de pauselijke legaat Simon de Brie, aanvankelijk nog in zeer bedekte termen. De koning maakte uit zijn gesprek met Simon de Brie op dat de profetie voorafgaand aan de dood van zijn zoon al veel breder verspreid was en vroeg zich vervolgens af of zijn zoon misschien was vergiftigd om de profetie kracht bij te zetten. Het was daarom dat hij aandrang op ondervraging van Elisabeth van Spalbeek en een andere zieneres die aan de basis zouden liggen van deze profetie én een

confrontatie met degene die hem de profetie had bezorgd. Dat de koning niet eerder op de beschuldiging reageerde, doet me vermoeden dat hij deze niet zo- maar als laster terzijde durfde schuiven. Wellicht meende hij dat zijn band met Pierre de la Broce inderdaad te intiem was geworden en hechtte hij toch enig ge- loof aan de voorspelling. De enorme reputatie die de gestigmatiseerde Elisabeth van Spalbeek op dat moment nog had, moet alleszins bevorderlijk zijn geweest voor de geloofwaardigheid van de profetie. Toen de kroonprins overleed en de profetie in zekere zin bewaarheid werd, moet de koning de ernst van de situatie hebben ingezien.

Wat betreft de tolken is vooral de getuigenis van de Nederlandstalige bur- gemeester van Hoeselt interessant. Samen met een Franstalige monnik die ook wat Nederlands kon en die door Pierre de Benais vooruit was gezonden, maakte hij *voorafgaand* aan de tweede ondervraging aan Elisabeth van Spalbeek duide- lijk dat als haar werd gevraagd om te herhalen wat ze de vorige keer had gezegd, ze niet moest aarzelen om dat te doen. Het ligt hierbij voor de hand dat het met name ging om de beschuldiging van vergiftiging die Elisabeth voordien enkel aan Pierre de Benais had toevertrouwd.

Het dossier zegt niet wat Elisabeth van Spalbeek tijdens de tweede onder- vraging verklaarde, maar bevat wel aanwijzingen dat ze daar alsnog heeft toe- gegeven dat de profetie over de tegennatuurlijke zonde wel degelijk door haar was gedaan (de eerste keer had ze dat ontkend). Maar vervolgens lijkt ze met een beschul- digende vinger te hebben gewezen naar een hofdame van de Franse ko- ningin (de dame van Perwijs) en een aalmoezenier van hertog Jan van Brabant (een zekere Hendrik) die met de vergiftiging zouden hebben ingestemd.

Het uitlekken van deze gewijzigde verklaring van Elisabeth van Spalbeek moet pijnlijk zijn geweest voor de Franse koningin en wellicht is zij inderdaad samen met een hofdame (*ere cameriere*) een tijd opgesloten geweest zoals te lezen valt in de kroniek van Lodewijk van Velthem. In het relaas van Velthem staan veel on- waarheden – voor hem is Pierre de la Broce de grote boosdoener die ook de kin- deren van de koning liet vergiften – maar het element van de opsluiting van de koningin (zie afbeelding Figuur 1) zou heel goed op waarheid kunnen berusten. Het is daarom jammer dat de Nederlandstalige bronnen niet zijn opge- nomen in het dossier van Field en Simons.

Of de koningin en haar hofdame tijdelijk zijn opgesloten of niet, het Rad van Fortuin zou spoedig keren. Het onweerlegbare feit dat Pierre de Benais ervoor had gezorgd dat Elisabeth van Spalbeek voorafgaand aan de tweede ondervra- ging specifieke instructies ontving, werd hem en Pierre de la Broce nadien zwaar aangerekend. Het werd uitgelegd als een poging om de koningin in een kwaad

daglicht te stellen. Bij haar derde verhoor stelde Elisabeth van Spalbeek inderdaad dat ze was aangespoord om de hofdame en de aalmoezenier te beschuldigen. Daarmee leek begin januari 1278 het definitieve bewijs geleverd. Pierre de la Broce werd gearresteerd en Pierre de Benais kon nog op het nippertje ontkomen naar Rome. Onder het toezien van de hertog van Brabant werd Pierre de la Broce in juni 1278 opgehangen. Met de nagezonden brief van 31 januari 1278 met daarin het verslag van de vierde ondervraging van Elisabeth en de confrontatie met de tolken werd uiteindelijk niets gedaan.

Geschiedenis wordt door de overwinnaars geschreven. De Brabanders aan het Franse hof lieten door de dichter Adenet le Roi verschillende werken schrijven, waaronder een roman over een Franse koningin die ten onrechte werd beschuldigd maar uiteindelijk toch victorie kon kraaien (*Berte aus grans piés*). De koning liet, van zijn kant, een uitvoerig religieus traktaat in het Frans opstellen, de *Somme le roi* (voltooid in 1279). Dat lijkt niet te hebben volstaan om zijn blazen weer te laten blinken. De relatie die hij met Pierre de la Broce had onderhouden bleef aan hem kleven, evenals de beschuldiging van homoseksualiteit.

En Elisabeth van Spalbeek? Onder druk gezet of niet, het herhaaldelijk wijzigen van haar woorden — had ze nu wel een voorspelling gedaan of niet? en had ze nu wel of niet uit eigen beweging de entourage van de koningin beschuldigd? — zal haar reputatie geen goed hebben gedaan. Gelukkig werd ze in de vijftiende eeuw herontdekt. De muurschilderingen in de kapel van het Limburgse Spalbeek leveren daarvan het meest tastbare bewijs (Jaspers, 2006).

Referenties

- Field, Sean L. & Walter Simons. 2018. A prophecy fulfilled? An annotated translation of the sources on the death of crown prince Louis of France (1276) and the interrogations of Elizabeth of Spalbeek (1276-1278). *The Medieval Low Countries* 5.
- Hélary, Xavier. 2015. La reine, le légat et le chambellan. Un “péché contre nature” à la cour de Philippe III. In Bernard Andenmatten,, Armand Jamme, Laurence Moulinier-Brogi & Marilyn Nicoud (eds.), *Passions et pulsions à la cour. Moyen âge – temps modernes*. 159–170. Florence: SISMEL edizione del Galuzzo.
- Jaspers, Dany. 2006. *Elisabeth van Spalbeek en de Onze-Lieve-Vrouw van Lourdeskapel*. Hasselt: Erfgoedcel Hasselt.
- Jordan, William Chester. 2001. The struggle for influence at the court of Philip

- III: Pierre de la Broce and the French aristocracy. *French Historical Studies* 24. 439–468.
- Njus, Jesse. 2008. The politics of mysticism: Elisabeth of Spalbeek in context. *Church History* 77. 285–317.
- Sleiderink, Remco. 1997. Een straf van God. Elisabeth van Spalbeek en de dood van de Franse kroonprins. *Madoc* 11. 42–53.